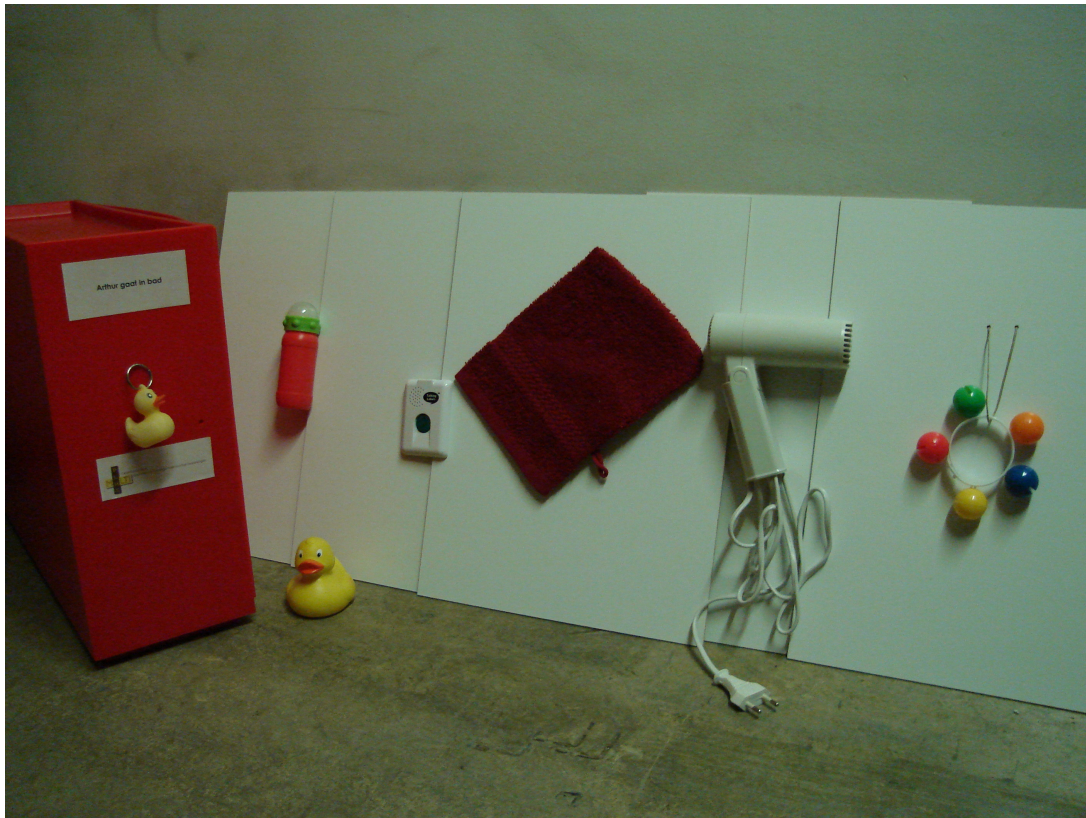

MULTI-SENSORY STORYTELLING

Verhalen voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen

Multiplus (2008). *Handleiding: Multi-sensory storytelling. Verhalen voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen*. Leuven.

INHOUDSTAFEL

1. Inleiding	4
2. Verhalen...	5
3. Verhalen voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen?	6
4. Methodiek multi-sensory storytelling	8
4.1. Inhoud verhaal	8
4.2. Vorm verhaal	9
4.3. Presentatie verhaal	10
4.4. Praktisch	15
5. Vermoede effecten	15
6. Onderzoek	17
6.1. Onderzoek PAMIS	17
6.2. Onderzoek Multiplus	17
7. Varianten	20
8. Besluit	21
9. Meer informatie	21
Referentielijst	22
Bijlage: Voorbeelden verhalen	24

1. INLEIDING

Verhalen schrijven voor en verhalen vertellen aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen... te hoog gegrepen, denkt u? We bewezen, in navolging van de Schotse vrijwilligersorganisatie PAMIS, het tegendeel met ons 'multi-sensory storytelling'-project, waarbij verhalen worden ontwikkeld voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen. 'Multi-sensory'... multi-sensorisch... omdat het verhalen zijn waarbij zoveel als mogelijk alle zintuigen worden aangesproken om wat verteld wordt over te brengen. Daarbij worden zowel de inhoud, de vorm als de presentatie van het verhaal aangepast aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen in het algemeen en de individuele persoon met ernstige meervoudige beperkingen in het bijzonder. In deze handleiding geven we u meer informatie over de achtergrond van deze methodiek en hoe u er concreet mee aan de slag kan.

Veel leesplezier!

Anneleen Penne
Coördinator Multiplus

2. VERHALEN...

'Multi-sensory storytelling' gaat in de eerste plaats om het vertellen van verhalen...

En verhalen kennen we allemaal, in vele vormen. Denk maar aan de vele sprookjes waar we als kind mee opgroeiden; de verhalen die in dicht- of liedjesvorm worden gegoten; maar ook de televisiesoaps voor volwassenen, bioscoopfilms, musicals en toneelstukken die eigenlijk vertelsels zijn voor jong en oud.

Het vertellen van verhalen is eigen aan de menselijke natuur. We staan er misschien niet altijd bij stil, maar het vertellen en beluisteren van verhalen kan op velerlei manieren een betekenis hebben (Verheyden, 2004).

In eerste instantie zijn verhalen sinds het ontstaan van de mensheid een manier om *kennis en cultuur* aan de volgende generatie mee te geven. Het zijn creaties van een cultuur, die bepaalde ervaringen en waarden uit die cultuur aan de lezer of toehoorder willen meegeven. Denk maar aan de Sneeuwwitjes, Assepoesters en Robin Hoods uit onze sprookjes. Dat zijn helden, hard werkende, lieve mensen die het goed voor hebben met hun medemens. Zij zijn dan ook figuren die een cultuur via haar verhalen - in dit geval sprookjes - aan ons tot voorbeeld wil stellen.

Voor kinderen, maar zeker ook voor volwassenen, zijn verhalen natuurlijk ook bevorderlijk voor *taal en communicatie*. Je kan heel wat nieuwe woorden leren kennen wanneer je naar verhalen luistert.

Ook op het vlak van de *socio-emotionele ontwikkeling* kunnen verhalen betekenisvol zijn. Verhalen helpen ons bijvoorbeeld om ons in te leven in de gevoelens van anderen. Denk maar aan het lelijke kleine eendje met wie we medelijden krijgen omdat het door iedereen geplaagd wordt.

Verhalen stimuleren tevens ons *denken*. Ze helpen ons bijvoorbeeld als kind om bepaalde gebeurtenissen te interpreteren. Daarom worden er verhalen geschreven over mama's dikke buik, of over opa die er plots niet meer is.

We weten allemaal dat verhalen onze *fantasie* kunnen prikkelen.

En is het niet zo dat er niets zo fijn is als mama met kind, of opvoeder met cliënt, in de zetel rustig verhaaltjes (voor) te lezen? Vertelactiviteiten kunnen met andere woorden ook de *band tussen opvoeder en opvoeding* aanhalen.

En bovenal, verhalen beluisteren en lezen is gewoon *plezant* en aangenaam (Godot, 2003).

3. VERHALEN VOOR MENSEN MET ERNSTIGE MEERVOUDIGE BEPERKINGEN?

Als verhalen dan toch op zoveel manieren boeiend en interessant zijn, is er geen reden waarom we ze aan mensen met een verstandelijke handicap, zelfs mensen met ernstige meervoudige beperkingen, zouden mogen onthouden. Of, zoals Jean Ware, een professor Special Educational Needs aan de Universiteit van Wales het formuleert: 'we have to enable the child to participate in those experiences which are uniquely human' (1994, in: Park, 2001). En dan heeft ze het over mensen met ernstige meervoudige beperkingen en het feit dat zij alle 'unieke menselijke ervaringen' moeten kunnen meebeleven. Waaronder, zegt Jean Ware, het beluisteren van verhalen.

Dat is een mooi uitgangspunt, maar vanzelfsprekend is dat natuurlijk niet. Want mensen met ernstige meervoudige beperkingen begrijpen meestal toch niet wat er in een doorsnee verhaal verteld wordt? En de manier waarop verhalen doorgaans gebracht worden - door ze voor te lezen - zal ook niet zomaar 'aanslaan'. En toch... verschillende auteurs stellen dat de toegang tot literatuur niet afhankelijk mag gesteld worden van het kunnen lezen, schrijven, of zelfs het kunnen spreken en begrijpen van taal (idee van 'inclusive literacy') (Lacey, 2006). 'Apprehension comes before comprehension' (Grove, 1998, in Park, 2001); het aanvoelen van een verhaal, van de sfeer en emoties die erin naar voor komen, gaat vooraf en mag voorafgaan aan het letterlijk of gedeeltelijk begrijpen ervan. Maak maar de vergelijking met het beluisteren van muziek: je kan door muziek heel erg geraakt worden, ook wanneer het gaat om anderstalige liederen waarvan je de betekenis niet goed begrijpt.

En dat is een eerste belangrijk uitgangspunt waar multi-sensory storytelling van vertrekt: dat het vertellen van verhalen ook zinvol kan zijn voor mensen die ernstige beperkingen kennen, die niet kunnen lezen of schrijven, zelfs niet of nauwelijks spreken en meestal weinig begrijpen van wat wij in onze dagdagelijkse taal uitdrukken.

Niettemin kunnen we niet om de beperkingen van mensen uit onze doelgroep heen. Als we het hebben over mensen met ernstige meervoudige beperkingen, hebben we het over mensen die (Petry & Maes, 2005):

- op cognitief vlak op het sensorimotorische niveau functioneren. Ze beleven en exploreren de wereld op een basale manier, via de zintuigen en via beweging.
- leren, maar binnen bepaalde grenzen van eerder basale leerprocessen, zoals gewenning, associatief leren, leren vanuit de samenhang tussen gedrag en het effect ervan, leren via observatie en imitatie.
- aanzienlijke beperkingen kennen op communicatief vlak. Ze zijn vaak slechts beperkt in staat gebruik te maken van taal, in wat voor vorm dan ook. Sensorische en motorische beperkingen bemoeilijken de communicatie meestal nog bijkomend. Daarnaast kennen deze personen problemen om in de interactie de aandacht te richten en vast te houden. Ze communiceren, maar via basale lichamelijke uitdrukkingen, op zo'n bijzondere en subtiele manier dat het een grote opmerkzaamheid, alertheid en kennis van de persoon vraagt om hun signalen te registreren en te interpreteren.

Het mooie aan de methodiek van multi-sensory storytelling is dat ze net voor de doelgroep van mensen met ernstige meervoudige beperkingen is ontwikkeld. *Dit is een tweede uitgangspunt van multi-sensory storytelling: het is een methodiek die aangepast is aan de beperkingen van mensen met ernstige meervoudige beperkingen en inspeelt op hun mogelijkheden.*

Uit onderzoek blijkt dat er nog werk aan de winkel is wat dagbesteding voor deze doelgroep betreft. Er blijken weinig en weinig gevarieerde ontwikkelings- en vrijetijdsactiviteiten aangeboden te worden en vaak gaan geplande activiteiten niet door. Meer dan eens is er sprake van verveling en routine (De Waele & Van Hove, 2005; Maes et al., 2008; Seifert, Fornefeld & Koenig, 2001; Wiersma et al., 2002). Activiteiten zijn nochtans ook voor deze mensen van groot belang voor hun persoonlijke ontwikkeling. Goede activiteiten maken hen bewust van hun mogelijkheden en van hun omgeving. Via activiteiten worden ze aangemoedigd te bewegen, te (re)ageren, materialen te manipuleren en te exploreren. Op deze manier worden ook leerprocessen en vaardigheden gestimuleerd en worden zij uitgenodigd tot interactie met andere mensen (Maes et al., 2008; Petry & Maes, 2005).

Veel is vermoedelijk te verklaren door een gebrek aan mensen, middelen en tijd. Daarnaast zal elke ouder, hulpverlener en leerkracht bevestigen dat het niet vanzelfsprekend is om aangepaste activiteiten uit te werken voor personen met ernstige meervoudige beperkingen. Er moet rekening gehouden worden met de mogelijkheden en beperkingen van de persoon, de leeftijd, de gezondheidstoestand en alertheid op het moment zelf, en *last but not least* de persoonlijke interesses en voorkeuren. Maar laat dat nu net een moeilijke oefening zijn bij mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Multi-sensory storytelling kan in die zin een leuke, inspirerende en zinvolle activiteit zijn die de moeite van het proberen waard is voor ouders, hulpverleners en leerkrachten van personen met ernstige meervoudige beperkingen.

4. METHODIEK MULTI-SENSORY STORYTELLING

De methodiek van multi-sensory storytelling werd uitgewerkt door PAMIS. PAMIS staat voor Promoting A More Inclusive Society en is een vrijwilligersorganisatie verbonden aan de universiteit van Dundee in Schotland, die samenwerkt met personen met ernstige meervoudige beperkingen, hun ouders en professionelen (<http://www.dundee.ac.uk/pamis>). In wat volgt, stellen we hun vuistregels voor om multi-sensory verhalen vorm te geven.

PAMIS benoemde de vertelactiviteit als 'multi-sensory' omdat, en dat is meteen de essentie van deze methodiek, er verhalen verteld worden waarbij zoveel als mogelijk en ook wel op maat van de persoon alle zintuigen worden aangesproken om wat verteld wordt over te brengen, te laten ervaren. Daarbij worden zowel de inhoud, de vorm als de presentatie van het verhaal aangepast aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen in het algemeen en de individuele persoon aan wie het verhaal verteld wordt in het bijzonder.

4.1. Inhoud verhaal

Het verhaal dat verteld wordt, is een gepersonaliseerd verhaal. Het weerspiegelt iets van de persoonlijkheid van de gebruiker, van zijn leven, het geeft iets weer dat van belang is of van betekenis is voor hem, het gaat om echte ervaringen die hij of zij heeft meegemaakt of zal meemaken. Vermits het verhaal gepersonaliseerd moet zijn, betekent dit dat het uitgewerkt moet worden door of gebaseerd moet zijn op de informatie verkregen van ouders, begeleiders of leerkrachten die de persoon in kwestie goed kennen.

Het verhaal kan met andere woorden op heel wat betrekking hebben. Het kan eenvoudigweg gaan over activiteiten die de persoon in kwestie leuk vindt (bv. naar de manege gaan, met mama op stap gaan...). Evenzeer, stelt PAMIS, kan een verhaal geschreven worden over het verloop van een ziekenhuisbezoek, met de bedoeling zo'n ziekenhuisvisite in de toekomst voor de persoon wat voorspelbaarder te maken.

Ter illustratie vindt u hier enkele titels van door Multiplus ontwikkelde verhalen:

A. gaat in bad
C. en de zon
E. gaat naar de paardjes kijken
G. gaat fietsen
A. gaat naar huis
A. in de tuin
J.'s verjaardagsfeest
K. gaat logeren
A. krijgt IPV
L. en haar zusje, Rosie
M. gaat naar huis
Op stap met mama
P. op bezoek bij papa B. en M.
Papa komt op bezoek
A. roept de poes
S. op bezoek bij nonkel Y. en tante M.
S. op de boerderij
T.'s uitstap naar de manege
W. gaat naar de fanfare

4.2. Vorm verhaal

Het verhaal wordt bij multi-sensory storytelling in een specifieke vorm gegoten.

Het verhaal is *kort*, het voorlezen en brengen ervan duurt zo'n 4 à 6 minuten gezien de vaak beperkte aandachtspanne en het beperkte concentratievermogen van mensen uit onze doelgroep.

De taal die gehanteerd wordt, is zoveel als mogelijk aangepast aan het cognitieve vermogen van de persoon. De gebruikte taal moet dus *eenvoudig* zijn: korte zinnen, geen samengestelde zinnen, geen passieve werkwoordvervoegingen, zoveel mogelijk in de tegenwoordige tijd. Personen worden telkens bij naam genoemd om de herkenbaarheid optimaal te maken. Het verhaal omvat een zes- tot achttal zinnen of korte paragrafen. Daarnaast moet men rekening houden met de leeftijd van de persoon: ook al heeft deze soms slechts een ontwikkelingsleeftijd van 18 maanden, toch moet een overdreven kinderachtige taal vermeden worden.

Hier vindt u een voorbeeld van een eenvoudig verhaal:

Alex in de tuin

Het is een mooie lentedag. Hoor de vogeltjes fluiten!

Alex loopt op blote voetjes over het gras.

Mama plant bloemen. Alex helpt. Alex steekt bloempje voor bloempje in het zand.

Oh wat ruiken de bloempjes lekker!

De zon schijnt een beetje in Alex' ogen.

De bloempjes hebben dorst. Alex geeft ze water.

Mama en Alex zijn klaar. Alex is helemaal nat. Mama wrijft tot Alex er helemaal warm van wordt.

Zo, Alex, het verhaaltje is uit!

Verder is het verhaal dat wordt uitgewerkt zeer *herkenbaar*, omdat het verwijst naar dingen waarmee de persoon vertrouwd is. Het verhaal wordt ook steeds herkenbaarder omdat het herhaaldelijk wordt voorgelezen, in steeds dezelfde vorm en met dezelfde bewoordingen. Er zit dus een heel repetitieve component in deze methodiek. Zoals eerder vermeld, hebben personen uit deze doelgroep herhaling immers vaak nodig om iets te 'leren', en met andere woorden de inhoud van het verhaal op te pikken.

Tot slot is het belangrijk dat het verhaal een *duidelijk einde* kent (bv. liedje, knuffel...), zodat het voor de persoon duidelijk is dat het verhaal uit is en de activiteit dus beëindigd is.

4.3. Presentatie verhaal

De 'kaff' van het verhaal is een doos, die gemakkelijk transporteerbaar is. PAMIS gebruikte kartonnen verhaaldozen, die licht maar niet zo stevig zijn. Multiplus koos voor opvallende rode plastic dozen, die zwaarder maar wel steviger bleken te zijn (zie foto 1 & 2).

Op de verhaaldoos staat de titel van het verhaal, die voor de persoon tevens wordt duidelijk gemaakt aan de hand van een *verwijzer*, bv. een symbool of tactiele verwijzer (zie foto 1 & 2).

Het is de bedoeling dat men, voor het verhaal begint, de verhaaldoos en de verwijzer expliciet toont aan de persoon. Als men dat herhaaldelijk doet, wordt het mogelijk dat de doos op zich uiteindelijk geassocieerd wordt met 'er zal een verhaal voorgelezen worden' en dat de verwijzer geassocieerd wordt met het specifieke verhaal in kwestie.

Foto 1. Verhaaldozen Multiplus. Op de verhaaldoos is de titel van het verhaal en de verwijzer weergegeven. Het eerste verhaal gaat over een autorit (verwijzer=speelgoedauto), het tweede verhaal gaat over een badsituatie (verwijzer=badeendje), het derde verhaal over slapengaan (verwijzer=maan).

Foto 2. De verteller toont verhaaldoos en verwijzer (bloem) aan het kind.

Elke paragraaf uit het verhaal (een à twee zinnen) wordt geïllustreerd aan de hand van een *stimulus* (zie foto 3). Wanneer men bijvoorbeeld iets vertelt over de claxonerende auto wordt dit weergegeven met het geluid van een toeter. Dit object illustreert wat wordt verteld, zou de aandacht moeten trekken van de persoon en hem moeten uitnodigen tot exploratie. De stimulus moet uiteraard aangepast zijn aan de mogelijkheden en (ontwikkelings)leeftijd van de persoon, alsook aan zijn interesses. Personen die bijvoorbeeld vooral reageren op geluid, gaat men eerder geluidsstimuli aanbieden, tenzij het natuurlijk de bedoeling is dat men de prikkeling via andere zintuiglijke kanalen wil stimuleren.

De stimuli zijn bevestigd op grote *witte platen*, die verzameld zijn in de verhaaldoos (zie foto 3 & 4). PAMIS wil zo enerzijds de associatie maken met bladzijden in een boek. Anderzijds stellen zij dat die platen een neutrale achtergrond vormen die de persoon helpen focussen op de stimulus. PAMIS gebruikte hiervoor kartonnen borden. Die zijn licht, maar moeten voor de stevigheid wel gelamineerd worden. Multiplus koos om redenen van stevigheid en duurzaamheid voor bij de doe-het-zelf-zaak gesneden Multiplex-platen, met als nadeel dat die wel wat zwaarder zijn.

Uiteindelijk wordt het volledige verhaal dus weergegeven met zes *tot acht platen*. Er is nog een aparte plaat voorzien voor de verteller, waarop het verhaalscript genoteerd staat alsook aanwijzingen voor de presentatie van de stimuli.

Foto 3. Inhoud verhaaldoos Multiplus: S. op de boerderij.

Foto 4. De verteller presenteert de stimulus (spiegel) op de witte plaat.

Voor de verteller zijn er tot slot nog een aantal belangrijke aandachtspunten.

Vooreerst moet deze goed voorbereid zijn. Hij/zij moet het verhaal zelf goed kennen en dus herhaaldelijk doorgenomen hebben alvorens het verhaal de eerste keer te brengen. Goed voorbereid zijn, betekent ook dat men ervoor zorgt dat vóór de eigenlijke vertelactiviteit alle materialen binnen handbereik zijn en de vertelplaten in volgorde zitten.

Alles staat of valt uiteraard met het gebruik van een goede intonatie, een aangepast stemvolume en de sfeer die de verteller zelf creëert bij het vertellen van het verhaal.

Het is ook belangrijk dat de *stimuli* op zo'n manier worden aangeboden dat ze de persoon optimaal bereiken, waarbij uiteraard diens mogelijkheden en beperkingen een rol spelen. Zo kan het nodig zijn ervoor te zorgen dat de stimuli voldoende binnen het blikveld van de persoon gebracht worden, dat ze worden aangereikt zodat de persoon ze kan voelen... Waar de persoon de stimuli zelf kan manipuleren (bv. op een lichtknop duwen, aan een wiel draaien...), moet de verteller hem/haar de kans bieden dat te doen. Ook de stimuli moeten overigens steeds op dezelfde manier worden aangeboden.

Tot slot is het uiterst belangrijk dat de verteller de nodige *tijd* neemt om het verhaal te brengen, waarbij hij/zij zich aanpast aan het tempo van de persoon. Deze krijgt zo de tijd de prikkels tot zich te laten doordringen en er ook op te reageren.

Hier vindt u nogmaals het verhaal van Alex in de tuin, deze keer met vermelding van de stimuli en hoe die aangebracht werden:

- Het is een mooie lentedag. Hoor de vogeltjes fluiten!

(Begeleidster drukt samen met Alex op spraakrecorder: gefluit van vogeltjes weerklinkt)

Oh, wat fluiten ze mooi!

- Alex loopt op blote voetjes over het gras.

(Begeleidster wrijft namaak-gras over de hand van Alex)

Voel eens aan het gras, Alex!

- Mama plant bloemen. Alex helpt. Alex steekt bloempje voor bloempje in het zand.

(Stoffen bloemen, plastieken bloempotje en zand > Alex 'plant' de bloemen in de bloempot)

Dat is leuk hé, Alex!

- Oh wat ruiken de bloempjes lekker!

(Ruiken aan bloem)

Ruik eens aan de bloempjes, Alex!

- De zon schijnt een beetje in Alex's ogen.

(Begeleidster schijnt met zaklamp in de ogen van Alex)

- De bloempjes hebben dorst. Alex geeft ze water.

(Alex giet met gieter en de begeleidster spuit water op zijn handen)

Oh, wat is dat water koud!

- Mama en Alex zijn klaar. Alex is helemaal nat. Mama wrijft tot Alex er helemaal warm van wordt.

(Begeleidster gaat met een handdoek over Alex' gezicht)

Zo, Alex, het verhaaltje is uit!

Foto 5. De verteller brengt lotion aan op de hand van het kind.

4.4. Praktisch

Eerlijk is eerlijk: er kruipt de nodige voorbereidingstijd in het op punt stellen van een geschikt verhaal en het bij elkaar zoeken van de gepaste materialen. Maar het loont de moeite!

Men kan weliswaar een voorbeeld nemen aan de diverse scholen en voorzieningen die het uitwerken van verhaaldozen uitbesteden aan *studenten en stagiairs*. Zij doen de interessante oefening van het in kaart brengen van de mogelijkheden, beperkingen en voorkeuren van een persoon met ernstige meervoudige beperkingen, terwijl de school/voorziening van het praktische knutselwerk gespaard blijft.

Duur hoeft multi-sensory storytelling niet te zijn: de niet nader vernoemde zweedse meubelketens en goedkope 'brolle'winkeltjes, in combinatie met wat creativiteit, kunnen voor *weinig geld* tot echte pareltjes van verhaaldozen leiden.

5. VERMOEDE EFFECTEN

PAMIS suggereert dat met multi-sensory storytelling op velerlei domeinen positieve effecten kunnen bereikt worden.

In eerste zin, en laat dit ook de eerste bedoeling zijn van de methodiek, kunnen mensen *plezier* beleven aan deze storytelling-activiteit. Ze kunnen plezier beleven aan het verhaal, dat uiteindelijk zowel qua inhoud als qua stimuli volledig aansluit of zou moeten aansluiten bij hun mogelijkheden en interesses. Verder kunnen ze genieten van de aandacht die ze tijdens dit 1-op-1-moment krijgen. Ook stelt men dat de herhaling van het verhaal het uiteindelijk ook herkenbaar maakt voor mensen, en heel veel plezier kan brengen wanneer ze enthousiast kunnen gaan anticiperen op wat komen gaat.

Niet onbelangrijk is de mogelijk positieve invloed op de *taal- en communicatie-ontwikkeling*. Multi-sensory storytelling zorgt immers voor een zeer goede communicatievoorwaarde. Verteller en luisteraar zijn samen betrokken op een verhaal dat, als het goed ontwikkeld is, de persoon aanspreekt. Dit nodigt de persoon uit om hierop te reageren, hierover te communiceren. Verder worden tijdens de vertelactiviteit verscheidene (vroeg)communicatieve functies aangesproken: anticiperen, de beurt afwachten, gedeelde aandacht...

Dat de *cognitieve ontwikkeling* gestimuleerd wordt, moge ook duidelijk zijn. Door de herhaling en structuur van de activiteit en de zintuiglijk prikkelende materialen wordt bijvoorbeeld ingespeeld op het basale, sensorimotorische functioneren van de persoon met ernstige meervoudige beperkingen. Hij/zij krijgt de kans materialen te exploreren en nieuwe prikkels te ervaren. Door een op

maat uitgewerkte plezierige activiteit aan te bieden, wordt de persoon tevens uitgedaagd zijn/haar concentratie en alertheid uit te breiden.

Vooraf via het aanbrenge van de stimuli worden ook de *fijn- en/of grofmotorische vaardigheden* geprikkeld. De persoon wordt gestimuleerd materialen te grijpen, de hand uit te steken om ze aan te raken, te voelen, te wijzen...

Tot slot is het mogelijk dat op deze of andere ontwikkelingsdomeinen voor de persoon *specifieke doelstellingen* vooropgesteld worden, waarbij het verhaal en de bijhorende stimuli deels in functie daarvan worden uitgewerkt. Zo geeft PAMIS het voorbeeld van een verhaal over een ochtendritueel. Het meisje voor wie het verhaal geschreven was, leek moeite te hebben om haar voorkeuren te durven uiten. In het ontwikkelde verhaal werden daarom verschillende keuzemomenten ingebouwd, waarbij ze bijvoorbeeld diende te kiezen tussen twee verschillende soorten lippenstift.

6. ONDERZOEK

De methodiek van multi-sensory storytelling is nog zeer nieuw, er is dus ook nog maar weinig onderzoek over gedaan. Toch kunnen we al één en ander leren uit de analyses die zowel PAMIS als wij, vanuit Multiplus, aan het multi-sensory storytelling project koppelden.

6.1. Onderzoek PAMIS

PAMIS ontwikkelde 50 gepersonaliseerde multi-sensory storytelling verhalen voor kinderen en jongvolwassenen. Ze maakten video-opnames van meerdere vertelsessies van eenzelfde verhaal en koppelden daaraan sequentiële analyses. Zij stelden zo vast dat de personen met ernstige meervoudige beperkingen, naarmate ze het verhaal meer gehoord hadden, meer frequent en meer gevarieerd reacties toonden. Er werd vooral een toename in positieve emotionele uitingen vastgesteld en een grotere gerichtheid op en exploratie van de stimuli. Bij de verschillende gevalstudies werden bovendien effecten vastgesteld op vlak van communicatie, cognitie en motoriek (PAMIS, 2002).

6.2. Onderzoek Multiplus

Multiplus zette een onderzoek op met twee luiken. Enerzijds werd een procesevaluatie uitgevoerd, waarbij de methodiek werd uitgeprobeerd en onderzocht werd welke suggesties ter verbetering er eventueel waren. In een effectonderzoek werd nagegaan wat het effect is van deze activiteit op het welbevinden en de betrokkenheid van de persoon met ernstige meervoudige beperkingen.

Tussen februari 2007 en juli 2007 werkten 20 kinderen en volwassenen en hun begeleiders vanuit 11 scholen/voorzieningen met ons mee aan dit project. Men werd gevraagd het verhaal één keer per week, 10 weken na elkaar, op een vast moment, op een vaste plaats en door een vaste begeleider te laten voorlezen aan de persoon. Aan de hand van vragenlijsten voor de begeleiders en video-opnames van telkens de eerste, vijfde en tiende vertelsessie werden de nodige gegevens verzameld.

Voor een uitgebreide bespreking van de onderzoeksopzet en onderzoeksresultaten verwijzen we naar Maes, Penne & Petry (2008) en Petry, Penne & Maes (2008). Hier geven we kort de belangrijkste resultaten van de procesevaluatie weer, omdat die vooral belangrijk zijn voor wie concreet aan de slag wil met multi-sensory storytelling.

De begeleiders en leerkrachten die meewerkten aan het project formuleerden volgende positieve bemerkingen over multi-sensory storytelling:

- Multi-sensory storytelling is een *zinnvolle* activiteit voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen.
- Multi-sensory storytelling is een activiteit waarbij men een *fijn contactmoment* kan hebben met de persoon met ernstige meervoudige beperkingen.
- Multi-sensory storytelling leidt tot heel wat *positieve effecten*, op verschillende mogelijke domeinen: plezier, communicatie, cognitie, motoriek, welbevinden, betrokkenheid.

Niettemin werden een aantal bemerkingsen geformuleerd, die zeker moeten meegenomen worden wanneer men overweegt met een persoon rond multi-sensory storytelling te gaan werken:

- Multi-sensory storytelling is een activiteit die *niet voor alle mensen met ernstige meervoudige beperkingen* geschikt is. Tijdens ons onderzoeksproject bijvoorbeeld bleek de activiteit voor twee personen niet geschikt. Voor de ene was het directe 1-op-1-contact te bedreigend. Voor de andere persoon was het te moeilijk zich te blijven concentreren op de activiteit. Ongetwijfeld kunnen er nog vele andere redenen zijn waarom een persoon niet in aanmerking komt voor deze activiteit. Het is belangrijk daar vooraf goed over na te denken.
- Er zouden evengoed *fictieve verhalen* kunnen verzonnen worden waarrond dan een vertelactiviteit wordt opgebouwd. Een nadeel zou kunnen zijn dat dit de herkenbaarheid van het verhaal voor de persoon vermindert, omdat er bijvoorbeeld niet verwezen wordt naar vertrouwde gebeurtenissen en/of vertrouwde figuren.
- Hoewel voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen herhaling en structuur belangrijk is, moet men waar mogelijk voldoende *flexibiliteit* toelaten, ook in een activiteit als multi-sensory storytelling. Voor zover de persoon dit 'aankan', kan men variëren in de inhoud van het verhaal, in hoe de stimuli worden aangeboden...
- Een *goede keuze van stimuli* om het verhaal te illustreren is niet eenvoudig. Ze dienen aangepast te zijn aan het verhaal, aan de mogelijkheden en beperkingen van de persoon, aan diens interesses en voorkeuren. Dat is geen eenvoudige opdracht, en vereist overigens ook dat men de persoon door en door kent. Om te weten of een stimulus gepast is, zal men deze verschillende keren moeten uitproberen. De kans is reëel dat de stimuli uit de verhaaldoos gaandeweg nog moeten aangepast worden.
- PAMIS stelt dat de persoon met ernstige meervoudige beperkingen aan de hand van de verwijzer zou weten waarover het verhaal gaat. De begeleiders uit ons project gaven aan dat ze dat voor mensen uit deze doelgroep nogal *hoog gegrepen* vinden. Hetzelfde geldt voor de idee dat personen met ernstige meervoudige beperkingen op basis van een verhaal verregaande verbanden zouden gaan leggen met de realiteit, zoals het via een verhaal duidelijk maken dat er in realiteit een broertje of zusje zal geboren worden.
- Verschillende mensen vroegen zich af of de *witte platen* wel voor alle personen noodzakelijk zijn. Voor sommigen zouden ze inderdaad zinvol zijn om de aandacht te helpen richten op de stimulus, voor anderen lijken ze eerder overbodig en daardoor zelfs onhandig.

- Er moet goed nagedacht worden over het *materiaal* dat gebruikt wordt voor de verhaaldozen. Tijdens het eigen project gebruikten we bijvoorbeeld velcro om de stimuli op de witte platen te bevestigen, maar het geluid van de velcro bleek de slechtziende en blinde mensen uit onze projectgroep af te leiden.

Hier vindt u een bloemlezing van hoe de begeleiders uit het onderzoeksproject de toepassing van multi-sensory storytelling bij hun cliënt ervaren:

Door het verhaaltje tien weken lang voor te lezen heb ik een betere band met X gekregen. X vond het zelf ook leuk. Hij genoot van het 1-op-1-moment en leerde de situatie te herkennen.

Dit is een goede uitbreiding van het activiteitenprogramma voor onze cliënten. Multi-sensory storytelling zorgt voor meer variatie en weer een andere manier om contact te leggen met elkaar. Tegelijkertijd kunnen er allerhande doelstellingen in het verhaal worden verwerkt, zoals het oefenen van communicatieve functies, werken aan gerichtheid, wennen aan prikkels...

De structuur en wekerende patronen in het verhaal zorgen voor herkenning. Op deze manier voelt de persoon zich veilig. Het verhaal bevordert de ontwikkeling van vroegcommunicatieve functies zoals aandacht voor de partner/voorwerp, beurt nemen enz.

Het verhaal is volledig aangepast en gericht op de cliënt. De stimuli die gebruikt worden zijn zeer doordacht. De herhaling kan helemaal geen kwaad. Het verhaal kan het hele jaar door verteld worden.

Multi-sensory storytelling is een leuke activiteit voor onze cliënten. Ze krijgen individuele aandacht, ze kunnen zelf actief deelnemen en door het vele herhalen zie je na een tijdje herkenning.

Deze activiteit is aangepast aan het functioneringsniveau van de cliënten. De herhaling, het gebruik van zintuiglijke prikkels en het gepersonaliseerde verhaal spreekt aan.

Het is niet 'gewoon' maar vertellen, er wordt ook een handeling van de luisteraar verwacht. Het is een leuke actieve manier om eventueel iets aan te leren of het is gewoon even een ontspannende activiteit.

7. VARIANTEN

We hebben totnogtoe multi-sensory storytelling voorgesteld onder de vorm zoals PAMIS ze heeft uitgedacht. Er bestaan weliswaar nog varianten op deze activiteit, zowel naar vorm als naar inhoud, waarvan we er hier enkele noemen.

Vorm

- Multi-sensory storytelling kan ook als *groepsactiviteit* georganiseerd worden. Daarbij wordt een verhaal voorgelezen en worden stimuli gepresenteerd aan een volledige groep van mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Een één-op-één-activiteit is dan ook niet altijd haalbaar in klas- of leefgroepverband. Het nadeel van werken in groep is uiteraard dat men geen verhaaldoos 'op maat' kan uitwerken; er zullen altijd stimuli zijn die voor de ene persoon wel geschikt zijn en voor de andere niet. Bovendien zijn niet alle personen in staat zich in groepsverband te richten op een dergelijke activiteit.
- Multi-sensory storytelling kan een leuke *inclusieve* activiteit zijn, waarbij een verhaal wordt gebracht aan kinderen met en kinderen zonder een handicap, aan personen met ernstige meervoudige beperkingen samen met hun broers/zussen enz.
- Er zijn voorbeelden gekend waarbij de verhalen gebracht worden op een zeer *ritmische* manier, bijvoorbeeld ondersteund door djembe of drums. Binnen die ritmische aanpak worden bepaalde verhaalzinnen geroepen en is het de bedoeling dat de personen de laatste woorden of klanken herhalen ('call & response') (Park, 2004).
- Men kan het verhaal laten 'voorlezen' door een persoon met ernstige meervoudige beperkingen, door verschillende fragmenten ervan op te nemen op een recorder en deze door hem/haar te laten bedienen.

Inhoud

- Sommigen stellen dat mensen met ernstige meervoudige beperkingen evenzeer het recht hebben om kennis te maken met klassieke literatuur. Daarom worden in vertelactiviteiten soms originele verhaalscripten van Romeo en Julia, Oliver Twist enz. verwerkt (Park, 1998).
- PAMIS kreeg naar aanleiding van haar multi-sensory storytelling project de vraag van ouders en begeleiders of ze geen verhalen konden uitwerken rond gevoelige of moeilijke materies, zoals wat het betekent een epilepsie-aanval te krijgen, of wat het betekent als meisje te beginnen menstrueren, enz. PAMIS zette daarom een project op rond 'sensitive stories' (Fenwick, 2005).

8. BESLUIT

Multi-sensory storytelling is een aangename en tegelijkertijd stimulerende activiteit voor personen met ernstige meervoudige beperkingen bij wie het soms zoeken is naar zinvolle en aangepaste tijdsbesteding. Tevens daagt het uitwerken van het multi-sensoriële verhaal de begeleider, leerkracht of ouder uit op zoek te gaan naar wat de persoon boeit en naar welke prikkels binnen welke sensorische kanalen hem het best bereiken. De moeite van het proberen waard!

9. MEER INFORMATIE

Vanuit Multiplus organiseren wij vormingen over multi-sensory storytelling, waarbij we de methodiek toelichten, onder meer aan de hand van beeldmateriaal. Indien u hierin geïnteresseerd bent, kan u met ons contact opnemen. De vorming is geschikt voor begeleiders, leerkrachten en ouders.

Multiplus
Vesaliusstraat 2
3000 Leuven
Tel.: 016/32.59.04
Fax: 016/32.59.33
info@multiplus.be

REFERENTIELIJST

De Waele, I., & Van Hove, G. (2005). Modern times: An ethnographic study on the quality of life of people with a high support need in a Flemish residential facility. *Disability & Society*, 20, 625-639.

Fenwick, M. (2005). Multisensory sensitive stories. *Arena: Teenagers*, 12-14.

Godot, E.A. (2003). *Hoezo pedagogisch?* Amsterdam: SWP.

Jonckheere, L. (2008). *Multi-sensory storytelling aan personen met ernstige meervoudige beperkingen* (niet-gepubliceerde licentiaatsverhandeling). Katholieke Universiteit Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, Centrum voor Gezins- en Orthopedagogiek.

Lacey, P. (2006). Inclusive Literacy. *PMLD-Link*, 18, 11-13.

Maes, B., Hermans, L., Penne, A., & Petry, K. (2008, in preparation). *Analysis of daytime activities for children with profound intellectual and multiple disabilities*.

Maes, B., Penne, A. & Petry, K. (2008, in preparation). *Multi-sensory storytelling for people with profound intellectual and multiple disabilities: Evaluation of a new activity*.

PAMIS (2002). *Developing literacy skills through multi-sensory story-telling in children and young adults with profound & multiple learning disabilities. Final Report*. Dundee, University of Dundee.

Park, K. (1998). Dickens for all: Inclusive approaches to literature and communication with people with severe and profound learning disabilities. *British Journal of Special Education*, 25(3), 114-118.

Park, K. (2001). Oliver Twist: An exploration of interactive storytelling and object use in communication. *British Journal of Special Education*, 28(1), 18-23.

Park, K. (2004). Interactive storytelling: From the Book of Genesis. *British Journal of Special Education*, 31(1), 16-23.

Petry, K., & Maes, B. (2005). De ondersteuningsbehoeften van kinderen en jongeren met diep verstandelijke en meervoudige beperkingen aan de hand van het AAMR-kader: een literatuurstudie. *Nederlands Tijdschrift voor de zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen*, 31, 87-107.

Petry, K., Penne, A. & Maes, B. (2008, in preparation). *Multi-sensory storytelling for people with profound intellectual and multiple disabilities: Effect on pleasure and engagement*.

Seifert, M., Fornefeld, B., & Koenig, P. (2001). *Zeilperspektive Lebensqualität. Eine Studie zur Lebenssituation von Menschen mit schwerer Behinderung im Heim*. Bielefeld: Bethel-Verlag.

Verheyden, L. (2004). Ontluikende geletterdheid in het kleuteronderwijs: of hoe peuters en kleuters schriftelijke communicatie kunnen verkennen. In F. Daems, K. van den Branden, & L. Verschaffel (Red.), *Taal verwerven op school: Taal didactiek voor basisonderwijs en eerste graad secundair* (pp. 251-282). Leuven: Acco.

Wiersma, L.A., Beumer, H.M., Koedoot, P., & Vlaskamp, C. (2002). Dagactiviteiten voor mensen met zeer ernstig verstandelijke beperkingen: Resultaten Trimbos-onderzoek nader bekeken. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg voor personen met verstandelijke beperkingen*, 3, 152-169.

BIJLAGE: VOORBEELDEN VERHALEN

ANNEKE ROEPT DE POES

1. Anneke ziet graag zachte poesjes. Anneke gaat met Nick op zoek naar de poes. Roep jij de poes eens, Anneke?

(Begeleider toont foto van de poes en samen roepen ze de poes)

Roep maar wat harder, Anneke!

2. Anneke en Nick vinden de mand van de poes.

(Mand met dekentje erover)

Ligt de poes onder haar dekentje? Voel eens Anneke...

(Ann voelt onder het deken, er ligt een zacht pelsje onder)

Wat voelt dat zacht aan, hé!

3. Neem het dekentje eens weg, Anneke...

(Ann neemt het dekentje weg en er ligt een poes)

Oooo, wat een mooie poes hé!

4. Luister naar de poes Anneke.

(Ann drukt op talking label: gemiauw)

Wat kan ze luid miauwen!

5. Anneke speelt met de poes. Ze trekt een balletje voort. De poes wil het vangen.

(Begeleider toont de bal en de poes)

Trek maar aan het balletje, Anneke!

6. Anneke en de poes zijn moe van al dat spelen. De poes gaat wat rusten.

(Begeleider toont de poes aan Ann en geeft haar het dekentje)

Leg het dekentje maar over de poes, Anneke! Rust goed poesje!

Tot de volgende keer! Dag poes!!

ANNES PAPA KOMT OP BEZOEK

1. Anne heeft net gegeten. Ze rust nog eventjes op haar bed.

(Begeleidster houdt het kussen tegen Annes hoofd)

Doe maar even de oogjes toe, Anne

2. Oh! Daar gaat de bel! Wie zou dat kunnen zijn?

(Begeleidster drukt samen met Anne 3 keer op toets talking label; deurbel weerklinkt)

Misschien is het papa wel?

3. Het zijn papa en broer Luc! Broer haalt Anne uit haar bed. Anne wordt er helemaal vrolijk van!

(Begeleidster zingt: "Wel Anne Marieke, wat ga jij nu doen? Wel Anne Marieke wat ga jij nu doen? Ik ga naar papaatje, mijn lieve papaatje, hopsasa falala Anne Marie...")

Papa is hier!

4. Anne zit naast papa in de zetel. Anne en papa babbelen de hele tijd. Het zijn twee echte kakelkippen!

(Begeleidster drukt samen met Anne op pluchen kip, vogeltjesdans weerklinkt en kip beweegt)

Hoor je de de kakelkip zingen?

5. Anne drinkt ook even een tas koffie. Mmm...dat smaakt!

(Begeleidster laat Anne de koffie ruiken)

Ruik je de lekkere koffie, Anne?

6. Daar is broer Luc. Broer Luc bijt in Annes oor, aiai! Broer Luc komt papa halen, ze zijn weg! (Begeleidster "bijt" met handpopje in Annes oor, neemt daarna Annes hand vast om te wuiven)

Daag, tot de volgende keer, papa en broer Luc!

CHARLOTTE GAAT NAAR HUIS

1. Opa komt Charlotte halen in 'het scholeke'. Met de auto gaan ze naar het huis van oma. Charlotte mag er een lekker koekje eten.

(Begeleidster knispert met de verpakking van een koekje)

2. Daar is mama met Rik en Sofie in de auto. Charlotte mag naar huis, waar papa is! Tuut-tuut doet de auto!

(Duwen op toeter)

3. Na een lekkere maaltijd ruimt papa af. Charlotte mag helpen!

(Begeleidster rammelt met bord en bestek)

Alles is afgeruimd!

4. Sofie gaat op de computer spelen en Charlotte houdt haar gezelschap. Samen fijn achter de computer. Druk maar eens op de knopjes, Charlotte!

(Begeleidster drukt op talking label: opstartgeluid computer + tikt op het toetsenbord)

Dat is leuk!

5. Kleine Rik komt Charlotte zoentjes en een dikke knuffel geven. Rick gaat slapen. Hij is heel moe.

(De begeleidster geeft een knuffel)

Slaapwel, Rick!

6. Dan is het de beurt aan Charlotte om te slapen: "Dag papa, dag Sofie". Mama en Charlotte poetsen de tanden. Mama doet Charlotte een propere pamber aan.

(Begeleidster vouwt pamber open)

7. Mama en Charlotte zoeken naar het tutje. Mama knuffelt Charlotte heel zacht.

Charlotte krijgt haar lekkere tutje.

(Geven van het tutje)

Slaapwel, Charlotte!

CHLOÉ EN DE ZON

1. Chloé, mooi meisje met je blonde haren. Wat geniet je van de zon!

(Begeleidster richt de zaklamp op het gezicht van Chloé)

Zie je de zon, Chloé!

2. Buiten wiegen in de hangmat, ik wou dat ik dat ook kon...

(Begeleidster wappert met de waaier in het gezicht van Chloé)

Wow...voel je de wind, Chloé?

3. Hoor je de eendjes kwaken, hoor je hoe vrolijk ze zijn?

(Begeleidster drukt op de geluidsknop van het eendje en geeft het eendje aan Chloé)

Hoor je de eendjes kwaken, Chloé?

4. Voel je het gras, kriebelen aan je handen...

(Begeleidster geeft Chloé twee (plastic) grasstengels)

Voel je het gras, Chloé?

5. Dag zon zeggen we dan, dag zon waar ik zo van hou!

(Begeleidster geeft Chloé de papieren zon, maakt een kusgeluid en vraagt Chloé een kusje te geven aan de zon)

Geef eens een kusje, Chloé?

6. En luister nu nog naar pépé!

(Begeleidster drukt op de talking label: pépé spreekt tot Chloé)

ELKE GAAT NAAR DE PAARDJES

1. Opstaan, Elke! We gaan naar de paardjes kijken!!

(Wekker loopt af)

2. Hup de bus in, en weg!

(Duwen op toeter)

Oh wat maakt de bus veel lawaai!

3. Daar is Karin al met 'Georges en Winky'!

(Begeleidster toont foto van dit drietal en doet paardengetrappel na met de kokosnoten)

Zie je ze, Elke?

4. Nayim kruipt op het paard.

(Begeleidster zet het playmobilventje op het paard)

Kijk Elke, Nayim rijdt op het paard!!

5. Plots valt hij ervan! PATAT!

(Tekening + gebaar: "och arme")

Och, arme Nayim!

6. Allemaal samen gaan we de paardjes terug op stal zetten.

(Begeleidster toont het hooi en de foto van de stallen)

Ruik eens aan het hooi, Elke!

7. Aai Georges en Winky maar, Elke.

(Pluchen paardje en manen-haren)

Voel eens hoe zacht ze zijn!!

8. Dan gaan we terug naar huis! Dag paardjes, daag!!

(Zwaaien)

Zwaai maar naar de paardjes, Elke!

GEERT GAAT FIETSEN

1. Geert zit in de zetel. Kijk, daar is Jacky! Jacky zegt: 'Kom Geert, we doen onze kousen en onze schoenen aan. Want we gaan fietsen!

(Begeleidster toont de warme kousen)

Wat zijn dat, Geert? Voel eens aan de kousen! Bah, stinken ze?!

2. Eén-twee-drie...start! We gaan vertrekken. Geert rammelt aan de deur.

(Begeleidster toont klink op houten plaat waaraan hij kan rammelen)

Rammel maar met de klink, Geert!

3. Geert en Jacky stappen op de fiets. Ga maar zitten, jongen. Zet de voeten maar op de trappers en dan maak ik u vast!

(Foto van een duofiets en begeleidster rinkelt met de fietsbel)

Tring, tring, we vertrekken!

4. Wat zien ze daar? Allemaal auto's!!

(Foto van parking+ begeleidster en Geert drukken op toeter)

Van wie is de auto, Geert? Van mama?

5. Jacky en Geert fietsen naar Hoeve Stijn.

(Begeleidster toont de mesthoop en de nepstront)

Wat ligt daar, Geert? Bah, kaka! Dat stinkt!

6. Wat horen ze nu?

(Geert drukt op talking label met gekakel van kippen + foto van het kippenhok)

Wat zijn dat Geert? De kiekens van Hoeve Stijn, hé!

7. Oooh, nu is het gedaan met fietsen.

(Foto van de fietsenstalling en begeleidster zingt "fietske rijden is plezant")

"Dag fiets, tot de volgende keer!" Kom Geert, we gaan terug naar binnen.

KAYLY GAAT LOGEREN

1. Op donderdag gaat Kayly logeren. Op haar kamer tussen al haar mooie beren.

(Begeleidster praat met Kayly via de handpop en laat de handpop voelen)

"Dag Kayly, kom jij bij mij logeren?"

2. Eerst doen we de pyjama aan. Dan is Kayly klaar om naar bedje te gaan.

(Begeleidster doet de pyjama van de handpop aan en praat met Kayly via de handpop)

"Kijk Kayly, nu heb ik mijn pyjama aan."

3. Slaapwel, lieve kindjes, slaapwel lieve vriendjes.

(Begeleidster laat Kayly de foto's zien en zegt bij iedere foto slaapwel)

Slaapwel (namen van de kindjes)!

4. Kayly gaat naar bedje toe. Hé, wie doet daar kiekeboe?

(Begeleidster legt deken over Kayly en doet kiekeboe)

Kiekeboe, Kayly!

5. Kayly kruipt tegen haar dolfijn zacht. Nu is ze klaar voor de nacht.

(Begeleidster houdt de dolfijn tegen het hoofdje van Kayly)

Dat voelt zacht, hé Kayly?

6. Kayly is erg moe en doet dan nu haar oogjes toe.

(Begeleidster trekt aan het slaapmobieltje)

Hoor je het muziekje, Kayly. En dan nu oogjes toe...

LINDE EN HAAR ZUSJE, ROSIE

1. Een hele tijd geleden had mama een dikke buik. Weet je dat nog Linde? Rosie zat in mama's dikke buik.

(Begeleidster stopt ballon onder de eigen trui/bloes en laat Linde de "dikke buik" voelen)

Voel de dikke buik, Linde...

2. Rosie is het zusje van Linde. Simon is het broertje van Linde. Simon en mama zingen vaak een liedje voor Rosie en Linde.

(Begeleidster helpt Linde op toets talking label te drukken. Liedje gezongen door mama weerklinkt)

(Meezingen)

3. Linde ligt soms samen met Rosie op het deken, op de trampoline. Dat is leuk...!

(Begeleidster legt Lindes hand op de "trampoline" en laat haar de deinende beweging voelen)(trampoline=gevulde warmwaterkruik, ingepakt in stuk fleecedeken)

En dat gaat dan op en neer, op en neer, op en neer...!

4. Mama gebruikt zalf voor Rosies huid.

(Begeleidster wrijft de zalf in op Lindes handen en laat haar de zalf ruiken)

Voel je de zalf, Linde? En ruik eens, dat ruikt lekker...

5. Tijd om te gaan slapen! Linde, Rosie en Simon gaan samen in bed liggen. Mama leest een verhaaltje voor. Het verhaal gaat over de aaibeesten van Dotje.

(Begeleidster leest een stukje voor uit het verhaal "De aaibeesten van Dotje": fragment krokodil en laatste fragment. Begeleidster laat de aaibeesten ook voelen)

Wat een mooi verhaal, he, Linde!

6. En nu gaan we slapen ...Slaapwel Linde, slaapwel Rosie, slaapwel Simon! Nog een kusje en een dikke knuffel...!

(Begeleidster en Linde geven een kusje en knuffelen)

Slaapwel!

MAARTEN GAAT NAAR HUIS

1. Maarten heeft zijn jas aan. De chauffeur komt Maarten halen. Hij helpt Maarten in de bus. "Dag Maarten, tot morgen!"

(Begeleidster drukt op talking label)

Hoor je de toeter, Maarten?

2. Mama staat al te wachten op Maarten. "Dag Sloeber, heb je een leuke dag gehad in 't Heultje?" Mama geeft Maarten een dikke kus.

(Begeleidster streelt Maarten over zijn hoofd en geeft hem een luide dikke kus)

3. Even later is Tjeu, de kinesist, daar.

(Stem van Tjeu: "Dag Maarten, gaan we vandaag weer aan de oefeningen beginnen?")

Hij oefent met de benen en de armen van Maarten en hop... op de staplank

(Begeleidster raakt de benen en armen even aan)

4. Nu mag Maarten even rusten op zijn waterbed. Mama zet het muziekje van de beer op. De beer ligt op Maartens buik.

(Begeleidster geeft de waterkruik)

Voel eens aan het zachte waterbed, Maarten!

5. Papa en Hannelore komen ook thuis. Na het huiswerk kijken Maarten en Hannelore samen naar de TV.

(Maarten hoort het geluid van de match)

Het is voetbal op TV!

6. Papa en mama moeten ook nog wat werken in het bureau op de computer.

(Begeleidster tikt op het toetsenbord)

Maarten werkt ook op de computer!

7. Maarten wordt moe en zucht. Nog even op de verpleegster wachten. Daar is ze. Ze doet hem zijn pyjama aan en wast zijn gezicht.

(Begeleidster gaat met een doekje over het gezicht)

Goed zo, jongen! Nu zijn we weer proper!

8. En nu naar bed.

(Begeleidster geeft de zachte beer en zingt "altijd is Kortjakje ziek")

"Slaap lekker, Maarten!"

PRISCA OP BEZOEK BIJ PAPA BIK EN MARIE-THÉRÈSE

1. Vandaag gaat Prisca op bezoek bij Papa Bik en Marie-Thérèse. Wie gaat er nog mee?

(Begeleidster drukt samen met Prisca op toets talking label)

“Papa gaat mee op bezoek” - “Trixy gaat mee op bezoek” - “Tycho gaat mee op bezoek” - “Mama zal straks ook meegaan”

2. Eerst gaan we mama nog halen, in het kapsalon. Mama gebruikt in het kapsalon de haardroger. Daarmee droogt ze de natte haren van de mensen.

(Begeleidster bedient haardroger en blaast ermee in Prisca's haren en gezicht)

Wow...voel je de haardroger blazen, Prisca?

3. Dan vertrekken Prisca, mama en papa, Trixy en Tycho met de auto. In de auto luisteren we naar een liedje. We zingen allemaal mee!

(Begeleidster drukt samen met Prisca op toets talking label. Liedje weerklinkt)

Kom, Prisca, we zingen mee!

4. We zijn aangekomen. Dag papa Bik! Dag Marie-Thérèse! Prisca speelt een spelletje met papa Bik.

(Begeleidster kriebelt Prisca, ze klappen samen in de handen, begeleidster helpt Prisca op muzieklinder te drukken)

Hoor je de muziek, Prisca?

5. Bij papa Bik en Marie-Thérèse eten we aperitiefnootjes en chips. Mmmmm...lekker!!!

(Begeleidster maakt samen met Prisca het SMOG-gebaar voor eten en geeft Prisca de lepel in de handen)

Hap, hap, hap...lekker eten is dat!

6. Dat was een leuk bezoek bij papa Bik en Marie-Thérèse. Nu gaan we weer naar huis. Maar eerst geven we nog een dikke knuffel aan elkaar!

(Begeleidster en Prisca knuffelen met elkaar en met het knuffeldier)

En toen kwam er een varkentje met een lange snuit...en die blies...en het verhaaltje was uit! *(Blazen van het varkentje nadoen + klap in de handen om het einde aan te geven)*

ARTHUR GAAT IN BAD

1. Vandaag is baddag voor Arthur. Mama draait de kraan open.

(Arthur duwt op drukknop talking label met hulp van begeleidster, watergeklater weerklinkt)

2. Mama wast Arthur van kop tot teen.

(Begeleidster wrijft met washandje in gezicht en op handen van Arthur)

3. De zeep maakt grote bellen. Kijk eens, hoe mooi!

(Begeleidster blaast zeepbellen)

4. Nu wassen en spoelen we Arthurs haar.

(Begeleidster giet water van kom in bak met klein emmertje)

5. Arthur pletst in het water. Eend die speelt ook mee.

(Begeleidster laat Arthur met handjes in het bakje plenzen. Begeleidster laat eend water spuiten)

6. Niet vergeten onze haren goed te drogen!

(Begeleidster laat haardroger blazen)

7. Zo zijn we opnieuw lekker gewassen! Daag, eend!

(Begeleidster zingt “Alle eendjes zwemmen in het water, alle eendjes zwemmen in het water falderaldeliere, falderaldelare; alle eendjes zwemmen in het water; fal fal falderderaldera”. Arthur schudt met belletjes)

OP STAP MET MAMA

1. Vandaag gaat Dimitri met mama op stap. Dimitri doet zijn mooiste kleren aan. Hij wordt ook geschoren.

(Begeleidster spuit scheerschuim in het bakje. Ze laat Dimitri voelen aan het schuim)

2. Dimitri's haren krijgen een beurt. Wat ruikt Dimitri lekker!

(Begeleidster spuit op Dimitri's handen met de waterspray)

3. Hé, daar is mama! Dag mama!

(Dimitri drukt met hulp van begeleidster op de talking label; stem van mama)

4. Met mama in de auto kan de pret niet meer stuk! Tuut...tuut doet de auto!

(Begeleidster duwt op toeter)

5. Hé, mama, de lichten niet vergeten!

(Begeleidster duwt op lichtknop)

6. Er klinkt vrolijke muziek uit de autoradio. Moet je horen, Dimitri!

(Begeleidster zingt liedje)

7. De auto's zoeven langs hen heen. Daag Dimitri! Daag mama!

(Dimitri duwt met hulp op talking label. De begeleidster zwaait. Dimitri zwaait terug)

JOSHUA'S VERJAARDAGSFEEST

1. Vandaag is een bijzondere dag. Het is Joshua's verjaardag.

(Begeleidster geeft kaart aan Joshua en helpt om kaart open te doen)

2. Samen met mama gaat Joshua een verjaardagstaart halen. Maar...buiten waait het heel hard, het regent ook.

(Begeleidster waait voor gezichtje van Joshua. Daarna spuit ze water op de handjes)

3. Joshua moet in bad voor het feest. De zeep maakt grote zeepbellen.

(Begeleidster blaast zeepbellen)

4. Mama wast Joshua. Dat vindt Joshua fijn.

(Begeleidster wrijft met washandje in gezichtje. Daarna een beetje Mustella op Joshua's handjes en kaakjes wrijven)

5. Oh, kijk eens! Wat is Joshua mooi! Nu is hij helemaal klaar voor het feest.

(Begeleidster houdt spiegel voor)

6. Hé, daar heb je oma al!

(Begeleidster duwt op talking label; stem oma)

7. Het feest kan beginnen! Voor Joshua zingt iedereen heel luid: 'Lang zal hij leven'... Hiep hiep hiep hoera!

(Begeleidster zingt "Lang zal hij leven"; Joshua begeleidt met belletjes)

STEVES DAG OP DE BOERDERIJ

1. Wat een heerlijke dag! De zon staat hoog aan de hemel.

(Begeleidster houdt de zon met spiegeleffect voor Steves gezicht. Begeleidster draait zon in verschillende richtingen zodat er een wisselend lichteffect is)

2. Het is een ideale dag om naar de boerderij te gaan. De hond komt Steve al tegemoet.

(Begeleidster laat de hond een knuffel geven aan Steve)

3. Steve, kijk eens hoe die schapen dollen! Ze hebben een vacht van wol. Voel eens hoe zacht!

(Steve voelt aan de schapenvacht)

4. Uit de verte komen de paarden er aan. Eentje komt zó dicht, dat Steve het kan aaien.

(Begeleidster bootst met kokosnoten paardenhoeven na. Ze laat Steve voelen in een zakje met paardenhaar)

5. Daar heb je de poel! Hé, wie maakt daar een nest? Het zijn de eenden van de vijver.

(Begeleidster strijkt met veertjesketting langs de zijkant van Steve's gezicht. Begeleidster laat Steve ruiken aan het nestmateriaal)

6. Steve, hoor daar in de verte! Hoor die koeien eens loeien!

(Begeleidster laat (traag) het geloei horen. Steve hanteert zelf het doosje met de loeiende koe)

7. Wat vliegt die tijd toch snel! Daar zijn de kippen al om dag te zeggen. DAAG, kipjes, wij zijn weg!

(Steve duwt met hulp van begeleidster op poot van zingende pluchen kip)

WIM GAAT NAAR DE FANFARE

1. Vandaag is een bijzondere dag. Wim gaat met mama, papa en Veerle kijken naar de fanfare. Waar is mama? Waar is papa? Waar is Veerle?

(Begeleidster stelt de vraag "Waar is...?" en wijst overeenkomstige foto aan "Hier is ...!")

2. Van ver kan je de vrolijke kermismuziek al horen. Hoor je dat, Wim?

(Wim duwt met hulp van begeleidster op talking label)

3. "Zie die majorettes eens dansen!" roept mama. "Hun pom-poms zwaaien in het rond!"

(Begeleidster zwaait met pom-pom en laat Wim luisteren en voelen)

4. Hoor, Wim! Ook de fanfare is van de partij. De pret kan niet meer op! Veerle roept: "Auto's aan de kant!"

(Wim duwt op de toeter)

5. Hé, wat een toeval! Daar klinkt een liedje dat Wim goed kent!

(Begeleidster zingt "Klein, klein kleutertje" en Wim begeleidt met de tamboerijn)

6. "Oeioeioe! Wat komt daar op ons af?", vraagt papa. Het is een enorme regenwolk.

Vlug de auto weer in en, hup, naar huis!

(Begeleidster spuit wat water op de handen van Wim. Begeleidster laat de regenstok horen)

7. Wat een gezellige dag! We komen zeker terug! DAAG!

(Begeleidster zwaait naar Wim. Wim schudt met de rammelaar)

TIJLS UITSTAP NAAR DE MANEGE

1. Het is zaterdag. Tijn, Jasper en mama stappen in de auto. Ze rijden weg.

(Begeleidster rijdt met speelgoedauto)

Kijk eens hoe snel de auto rijdt, Tijn!

2. Waar gaat Tijn naar toe? Mama heeft een wortel in de zak.

(Papieren zak met wortel in)

Neem de wortel maar, Tijn!

3. Mama en Tijn stappen rond. Wat ligt er op de grond?

(Begeleidster geeft een baaltje stro aan Tijn)

Voel en ruik eens aan het stro, Tijn! Oh, wat voelt dat leuk!

4. Het paard komt naar Tijn. Wat hoort Tijn nu?

(Klikklak: twee halve kokosnoten die begeleidster in 'paardentempo' tegen elkaar slaat)

5. Het paard is dichtbij. Het paard hinnikt...

(Begeleidster drukt op talking label: gehinnik)

Oh, dat maakt veel lawaai!

6. Voel eens aan de staart van het paard, Tijn!

(Tijn voelt aan staart van een echt paard op een foto)

Dat voelt leuk aan hé!

7. Tijn en mama zeggen "dag paardje!". Ze stappen in de auto en rijden naar huis.

(Tijn wuift en begeleidster rijdt met speelgoedauto)

"Dag paardjes!!!!"